

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ АГРОПРОМИСЛОВОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

У статті розглянуто суть категорії «агропромислова інтеграція» в контексті генезису суспільного виробництва, її зміст, форму і місце у формуванні системи продовольчої безпеки країни. Доведено необхідність виникнення агропромислових інтеграційних зв'язків на сучасному етапі.

The essence of the category «agroindustrial integration» into a context of social production genesis, its maintenance, the form and a place in formation of food security system of the country is considered. The necessity of integration ties in the agricultural and industrial sector in the transformation phase of the economy is grounded.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Проблема забезпечення продовольчої безпеки останні 20 років є актуальною в Україні. З моменту незалежності було зруйновано колгоспи і радгоспи, які були основними виробниками сільськогосподарської продукції та забезпечували стабільне продовольче постачання. Діяльність багатьох величезних харчових і переробних підприємств було припинено через фінансову нестабільність, порушення економічних зв'язків і безперервні трансформації економіки. Малі і середні агрогосподарства, кількість яких є більшою, ніж кількість сільськогосподарських підприємств, не в змозі забезпечити надійне постачання продовольства і тим самим продовольчу безпеку України. Проблема загострюється через зростаюче навантаження на природні ресурси, виснаженість ґрунтів, не дотримання сівозмін, занепад сільських територій і т. ін.

На початку ХХІ сторіччя в Україні почали формуватися нові агропромислові структури холдингового типу, виникло таке явище, як кластери і т. ін., що є проявом інтеграційних процесів, які відбуваються в АПК. Політичні, економічні та інституційні зміни, які відбулися у країні за останні роки, об'єктивно створили умови і дали імпульс до відродження, становлення і розвитку інтегрованих агропромислових формувань.

На рівні держави та її регіонів законодавчо і організаційно ці процеси поки не відрегульовано. Для цього є необхідним створення стабільного зовнішнього і внутрішнього середовища для функціонування різних типів агропромислових інтеграційних формувань при ефективній діяльності малого і середнього агробізнесу. Тобто є доцільним створення і підтримка пропорційного розвитку всіх видів підприємств і формувань в АПК, для чого необхідно розуміння суті основних категорій і понять, які характеризують процеси, що відбуваються.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Суттєвий внесок в розвиток теорії інтеграції в цілому внесли В. Мілосердов, О. Зельднер, П. Самуельсон, Є. Строев, С. Тимофеев, Ю. Яковець та інші.

Вивченню проблеми агропромислової інтеграції присвячені фундаментальні дослідження російських учених: А. І. Алтухова, В. Р. Боева, І. Н. Буздолова, І. М. Буробкіна, А. Г. Гранберга, В. Г. Гусакова, О. М. Ємел'янова, М. І. Жукова, С. Є. Іл'юшонок, О. А. Калниньш, В. А. Ключаков, Ю. А. Конкіна, Е. М. Крилатих, В. І. Кудряшова, В. П. Можина, О. О. Никонова, А. В. Петрикова, Є. Є. Румянцевой, А. Б. Соскієва, В. О. Тихонова, І. Г. Ушачьова, І. Ф. Хіцкова; білоруських вчених: І. П. Воробйова, В. А. Дадалко, З. М. Ільїної, П. Г. Нікітенко, Б. М. Шапіро, А. П. Шпака та інших.

Загальні проблеми продовольчої безпеки, продовольчого забезпечення, стабілізації агропродовольчого комплексу, створення агропромислових інтеграційних структур розглянуто в дослідженнях українських учених: І. І. Лукінова, П. Т. Саблука,

В. М. Трегобчука, М. А. Хвесика, М. Г. Чумаченько, А. С. Лисецького, П. П. Борщевського, Л. В. Дейнеко, О. М. Царенко, В. А. Іл'яшенко, М. Й. Хорунжого, В. М. Геєця, М. В. Калинин та інших. Розвиток агропромислового комплексу в контексті його екологізації відображено в роботах О. М. Алімова, А. І. Даніленко, Б. В. Буркинського, Н. Г. Ковальової, Л. Є. Купінець.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проблема агропромислової інтеграції до цього часу повністю не розроблена, хоча є багато наукових розробок (монографій, дисертацій, статей), у яких ця категорія трактується неоднозначно. Одні учені виводять її з управлінських, інші – з виробничих відносин. Але навіть ті дослідники, які обґрунтовують необхідність процесу агропромислової інтеграції, не пояснюють історичну визначеність її виникнення. Часто вона протиставляється агропромислому комплексу, розглядається не як якісний, а як кількісний зсув в способі виробництва. Існують прихильники ототожнення процесу з розвитком продуктивних сил і тільки виробничих відносин.

Категорія «агропромислова інтеграція» в сучасних умовах потребує висвітлення своєї суті через те, що ця категорія в наукових дослідженнях визначена досить недавно і зміст її має різні трактування. Багато авторів розглядає поняття інтеграції як зв'язок, відносини, що є правомірним. Але те саме можна стверджувати про кооперацію. Тому необхідно з'ясувати, в чому ці категорії співпадають і відрізняються. Сутність агропромислової інтеграції має величезне теоретичне і практичне значення, особливо в трансформаційних умовах, коли взаємозв'язки між сільським господарством і переробною промисловістю незбалансовані.

Питання агропромислової інтеграції, на підставі якої засновано систему і механізми забезпечення продовольчої безпеки країни, залишаються в цілому недостатньо дослідженими.

Постановка завдання. Метою статті є розробка методологічних підходів до висвітлення суті категорії «агропромислова інтеграція» на основі узагальнення теоретичного і практичного досвіду і уточнення сутності поняття «агропромисловий комплекс».

Виклад основного матеріалу дослідження. Розвиток агропромислових зв'язків потрібно досліджувати в історичному аспекті, що обумовлює НТП, тому що суспільні відносини є продуктом його розвитку. З часом це призвело до віддалення промисловості від землеробства, в результаті чого змінено роль цих видів діяльності. До такого суспільного розмежування переробка сільськогосподарської сировини здійснювалася самими землеробами. Сумісництво вирощування і переробки продукції протягом багатьох століть було обумовлено низьким технічним і технологічним рівнем. Промисловість існувала тоді лише у вигляді промислів і ремесел в межах сільського господарства, територіальний розподіл і обмін практично були відсутніми. Переробка продукції в основному здійснювалася вручну, з використанням волів і коней, і була лише підсобним виробництвом сільського господарства. Отже, підставою поєднання цих видів діяльності на ранній стадії було сільське господарство.

Розвиток продуктивних сил підвищив концентрацію виробництва і поглибив суспільний розподіл праці. Засоби праці були все більш спеціалізованими, потужними, що, в свою чергу, призводило до спеціалізації та укрупнення промислових підприємств. Деякі з відокремлених перетворилися у постачальників засобів виробництва, інші забезпечували транспортне обслуговування, зберігання, переробку і реалізацію продукції. Науковою основою аналізу економічних зв'язків в економіці країни є теорія суспільного розподілу праці, який проявився з моменту певного технічного рівня виробництва, коли було створено умови для відокремлення виробничих функцій.

Суспільний розподіл праці в сільському господарстві має низку особливостей порівняно з промисловістю. На відміну від промисловості, в сільськогосподарському виробництві через природний взаємозв'язок і навіть нерозривність його галузей, відділення їх одна від іншої було ускладнено або повністю виключено. Незважаючи на це, процес суспільного розподілу праці в сільському господарстві був «підпорядкований» науково-

технічному прогресу і все більш поглиблювався. Настав такий переломний момент під час його розвитку, коли сільське господарство вже не знаходить усередині самого себе умови свого власного виробництва, і ці умови в якості самостійної галузі виробництва знаходяться за межами землеробства. За О. Скворцовим, устрій землегосподарства визначається нині при виробництві для ринку низкою зовнішніх для господарства умов, які залежать, в свою чергу, від загального економічного розвитку країни або області [1, с.15]. Відділення мануфактури від землеробства перетворює землеробство в промисловість, і в ньому відбувається процес спеціалізації [2, с.22, 58]. Замість залежності нації від землеробства з'явилася її залежність від тих верств суспільства, які не виробляють продукти землеробства, а тільки споживають їх.

Поступово новим виміром зв'язку галузей, «розірваних» суспільним розподілом праці стала інтеграція. У наукових дослідженнях поняття «інтеграція» до цього часу ще не має достатньо аргументованого розкриття своєї суті. Своїм походженням цей термін має латинський корінь, який означає відтворення, відновлення, поповнення, перетворення чогонбудь в цілісне. Таким чином, інтеграція виражає залежність одного процесу від іншого, яка реалізується через зв'язок, відношення. На високому рівні розвитку суспільного виробництва саме через посередництво цих зв'язків забезпечується економічна і разом з тим технологічна єдність фаз (стадій) різних структурних одиниць, формування більш-менш цілісної системи. Високим є ступінь синонімічності понять «інтеграція» і термінів «відтворювати», «об'єднувати», «кооперувати». Тому можна погодитися з думкою вчених про те, що поняття «інтеграція» і «кооперація» в цілому сумісні [3, с.66]. Проте в 60-х роках ХХ сторіччя виникла ця нова категорія, яка в сучасний період означає зв'язки різних галузей діяльності людства. Стосовно агропромислового виробництва застосування цього поняття не випадково. Воно пов'язано з науково-технічним прогресом. Саме суспільні виробничі відносини змінюються, перетворюються зі зміною матеріальних засобів виробництва і продуктивних сил. Це було умовою відділення низки галузей промисловості від землеробства. Тим самим сільське господарство перестало домінувати, а умови його власного розвитку стали формуватися в інших галузях суспільного виробництва. Нині промисловість підкорює собі сільське господарство, всю сферу виробництва і навіть обігу його продукту.

Вивчення еволюції міжгалузевих відносин дозволяє виявити соціально-економічні передумови розвитку АПК, а також основу періодизації цього процесу. При цьому потрібно виходити з того, що при дослідженні економічних процесів повинен застосовуватися історичний підхід.

З того моменту, коли відбувся розрив первинної сімейної спілки землеробства і промисловості та в суспільному виробництві затвердилося провідне положення останньої, започаткувалися елементи агропромислової інтеграції. На історичну обумовленість виникнення інтеграції вказали багато авторів [4, с.213–217; 5], що пов'язують цей процес з переходом сільського господарства від мануфактурної до машинної стадії виробництва. Отже, інтеграція є категорією історичною, а її «аналогія» кооперація – статистична. Тому можна погодитися з тими вченими, які вважають, що інтеграція розвивається на основі кооперації і є її вищою формою, яка знаходиться в розвитку. Але це зовсім не означає, що «кооперування передбачає співпрацю юридично і економічно самостійних підприємств, організацій і виробництв, а інтеграція є формою більш тісного співробітництва, яка веде до повного або часткового організаційного злиття» [6, с.74]. Згідно з цією логікою, якщо є генеральний директор, що організаційно підкорив собі учасників об'єднання, які втратили юридичну особу, то відповідно присутня інтеграція.

У розглянутий період більш інтегрованим було натуральне господарство, оскільки в одних руках було зосереджено виробництво і переробку сільськогосподарської продукції та засобів виробництва для цього. Тому неможна погодитися з тим, що найбільш повна інтеграція забезпечується при внутрішньовиробничих зв'язках і найменша – при торгових. Така позиція виключає об'єктивність процесу інтеграції промисловості та сільського господарства, його історичну визначеність і виводиться з управлінських, організаційних, а не

виробничих відносин. Подібне трактування суті інтеграції має місце в угорця Я. Мартона [1, с.64–83], німців Х. Г. Шульца і Х. Відріга [1, с.84–95].

Протилежну точку зору висловлюють інші вчені. Так, російський академік О. О. Ніконов довів, що «тільки організаційно-адміністративні заходи в управлінні малоефективні. Докорінне поліпшення економічних взаємовідносин між галузями АПК стає необхідністю» [6, с.13]. Тому інтеграція не походить з виробничої або організаційної доцільності, вона полягає у різноманітності економічних і соціальних відносин, приведення яких до форми, адекватної виробничим силам, є умовою надійності всієї системи [6, с.5]. Е. Дівіла вважає, що інтеграційні зв'язки виходять за межі окремого підприємства (внутрішньовиробничої інтеграції не існує) і виникають та розвиваються лише в тих об'єднаннях, де учасники зберігають економічну і господарську самостійність. Агропромислову інтеграцію автор правомірно характеризує як «особливу форму кооперації», «розвинуту (складну) форму кооперації економічно самостійних суб'єктів», «найвищу форму кооперації».

В інших наукових роботах категорія «агропромислова інтеграція» розглядається непослідовно, в деяких стверджується, що агропромислова інтеграція – це «діалектична єдність двох взаємозв'язаних процесів розподілу і кооперації праці». Перш за все необхідно відзначити, що ці дві категорії характеризують розподіл праці, а не інтеграцію. Разом з тим остання є продуктом розподілу праці, до того ж одного його боку – економічного, який виник на певному етапі розвитку виробничих сил. Отже, інтеграція «народжується» на високому рівні суспільного розподілу праці і є тільки однією з його частин.

Деякі автори агропромислові зв'язки усередині країни приймають за кооперацію, а перехід їх за межі кордонів – за інтеграцію. Інтернаціоналізація виробництва є об'єктивним історичним процесом, який подолає бар'єри національного відособлення. Через те, що реалізація зв'язків держав здійснюється шляхом торгового обміну, який зародився ще до суспільного розподілу праці між промисловістю і сільським господарством, то згідно з логікою цих досліджень інтеграція перелічених галузей існувала нібито до їх розмежування.

Автор погоджується з думкою учених, які вважають, що агропромислова інтеграція – це сукупність перш за все економічних зв'язків, які забезпечують органічну єдність всіх елементів агропромислового виробництва [7, с.40]. Відзначають, що перетворення тенденції цього процесу в закономірність у нашій країні відбулося у 60-і роки ХХ століття, і підкреслюють, що агропромислова інтеграція синонімічна органічному поєднанню аграрного сектора і промисловості. У зв'язку з цим деякі вчені вважають, що агропромислова інтеграція забезпечує планомірний і ритмічний хід відтворення того або іншого суспільного продукту за всім циклом, починаючи з первинної виробничої стадії та закінчуючи доведенням його в готовому вигляді до кінцевого споживача. Це положення потребує уточнення, оскільки необхідні відповідні суб'єктивні дії. Сама по собі агропромислова інтеграція не встановить пропорціонального міжгалузевого розвитку, якщо вольовий чинник не буде діяти відповідно з об'єктивною внутрішньою логікою її закономірностей.

Таким чином, в історичному розрізі сільське господарство мало різні зв'язки з іншими галузями народного господарства. Однак ці зв'язки набули характеру інтеграції тільки на певній стадії розвитку продуктивних сил і суспільного розподілу праці, коли вони стали регулярними і органічно об'єднали виробничі ланки сільського господарства, з одного боку, й інших галузей народного господарства – з іншого. На основі суспільного розподілу праці сільське господарство позбулося низки функцій з виробництва засобів виробництва для себе. Виникли спеціалізовані галузі виробництва сільськогосподарських знарядь для заміни ручної праці машинною, тобто відбувся технічний переворот в сільському господарстві. Жива тяглова сила уступила місце механічній. Відпала необхідність у масовому відтворенні, утриманні та використанні робочої худоби. Використання механічної тяги призвело до створення системи машин для виконання виробничих операцій в рослинництві та тваринництві.

Забезпечення цих галузей зняряддями праці стало залежати від розвитку сільськогосподарського машинобудування. Поряд з цим, з'явилися галузі промисловості, які виробляють деякі види сировини для сільського господарства: мінеральні добрива, препарати для боротьби з хворобами і шкідниками рослин і тварин, комбікормів і т.і.

На цій стадії розвитку продуктивних сил встановилися регулярні довготривалі техніко-економічні зв'язки між сільським господарством і спеціалізованими галузями промисловості, які виробляють різноманітні засоби виробництва для сільського господарства. Таким чином, з розвитком сільськогосподарського машинобудування, сільськогосподарської хімічної, комбікормової та інших галузей промисловості в народногосподарському масштабі сформувалася промислова ланка інтеграції з виробництв засобів виробництва для сільського господарства.

Протягом тривалого часу промисловість оброблювала лише незначну частину сільськогосподарської продукції. Основна ж її частина надходила до споживача в непереробленому вигляді або перероблювалася безпосередньо в сільському господарстві. Науково-технічний прогрес порушив цей традиційний характер сільськогосподарського виробництва. Виникли складні технології з переробки всіх видів сільськогосподарської сировини, які вже було неможливо здійснювати в рамках сільськогосподарського підприємства, для чого і створювалися спеціалізовані промислові галузі.

У результаті індустріалізації сільського господарства виникли також спеціалізовані підприємства і організації внутрішньої та зовнішньої торгівлі з реалізації кінцевого сільськогосподарського продукту, які замикають ланку інтеграції.

Науково-технічний прогрес дозволив також створити інтеграційні ланки з обслуговування агропромислового виробництва (агросервіс): ремонт сільськогосподарської техніки, будівні роботи, агрохімцентри, зберігання і транспортування сільськогосподарської продукції, насінництво, наукове забезпечення і т.д.

Інтеграція як зв'язок, відношення в агропромисловій системі може мати різні аспекти, або відтінки. Погоджуємося з думкою тих авторів, які вважають, що за характером дії ці зв'язки можуть бути двох типів: взаємозв'язані і констелатійні (без відносин елементів в системі, але сумісних в ній) [1, с.70]. У літературі можна зустріти різні назви (типи) міжгалузевих агропромислових зв'язків, але крім ускладнення і труднощів сприйняття, така додаткова термінологія нічого наукового не додає.

Залежно від вектора зв'язків у наукових документах інтеграцію розділяють на горизонтальну і вертикальну. Відносини між сільськогосподарськими ланками (тобто усередині галузі) у більшості винахідників асоціюються з горизонтальною інтеграцією, а зв'язки аграрного сектора з іншими галузями народного господарства – з вертикальною. Горизонтальну інтеграцію вони розглядають як внутрішньогалузевий розподіл праці, а вертикальну – як продукт міжгалузевих відносин. При горизонтальній інтеграції окремі підприємства спеціалізуються на виробництві будь-якого проміжного продукту і між ними виникають горизонтальні зв'язки, які є такими, оскільки здійснюються в межах аграрного сектора. У той же час їх можна розглядати як вертикальний ланцюг, який зв'язує стадії виробництва кінцевого продукту сільського господарства. Наприклад, НДІ у випадку вирощування оригінального насіння зернових, продає його відповідним експериментальним господарствам, які, в свою чергу виробляють елітну продукцію покращеної якості і реалізують її спеціальним господарствам і т.і. Тут горизонтальна інтеграція перетинається з вертикальною, про що правомірно пише багато вчених [4, с.7; 5]. Через те, що виробництво будь-якого аграрного продукту обумовлено послідовністю і паралельністю взаємозв'язаних процесів, межі понять «горизонтальна» і «вертикальна» інтеграція вельми умовні.

Горизонтальна і вертикальна ланцюги інтеграції обумовлює відповідний рівень, точніше глибину проникнення галузевих і міжгалузевих зв'язків на народногосподарському і локальному рівнях, в основі якого полягає кількісна ознака, а саме ступінь розгалуженості і набір зв'язків [1, с.72]. Між агропромисловою інтеграцією на рівні народного господарства і на рівні підприємств є принципові відмінності, які не дозволяють ототожнювати її відповідні

форми. Основні риси і тенденції виявляються складніше і визначаються глибинними зв'язками, відносинами і внутрішніми закономірностями [6, с.50–51]. Але сама ж В. А. Матусевич у подальшому нівелює цю відмінність і пояснює таку диференціацію всього лише «неоднаковим ступенем взаємодії відповідних елементів сільськогосподарського і промислового виробництва» [6, с.50–51], що по суті співпадає з позицією багатьох авторів і авторською точкою зору.

Міждержавні зв'язки, які досягли відповідного рівня розвитку, угорець Тібор Кіш та інші вчені називають «ринковою інтеграцією», тобто, коли країни можуть вільно реалізовувати свої товари на ринках одна іншої, створюються умови для перетікання капіталу і робочої сили і взаємоконвертуємості валют. Необхідно відмітити, що словосполучення «ринкова інтеграція» містить тавтологічний відтінок через те, що інтеграція не може існувати без обміну продуктами праці. Тому прикметник «ринкова» не тільки нічого не додає до виразу суті поняття «інтеграція», але і викривлює її. Якщо виходити з того, що існує «ринкова» інтеграція, то остання може бути і неринковою, що не відповідає суті економічної категорії [1, с.72].

Разом з тим інтеграція формує визначені, як правило, міжгалузеві утворення, комплекси перш за все усередині країни. Отже, це поняття не тільки розповсюджується на внутрішні відносини в країні, але останні породжують міжнародну інтеграцію. Тому «в міжнародній інтеграції проявляється та ж закономірність, що й у внутрішньому економічному розвитку країн» [8, с.8].

Міжгалузеві потоки, які розглядаються, не існують самі по собі, вони об'єктивно складають суть АПК. Саме АПК функціонують в результаті інтеграції сільського господарства і промисловості, а не навпаки. Російський академік В. А. Тихонов не випадково філософськи називав інтеграцію промисловості та сільського господарства «змістом», а відображення цього процесу АПК – формою [8, с.8]. Тому не з виробничо-технічної єдності складових частин АПК витікають відповідні зв'язки, а з економічних інтересів його учасників.

Агропромислова інтеграція і АПК, на думку автора, це об'єктивні економічні категорії, які взаємозв'язані і взаємообумовлені між собою і складають два боки однієї моделі [1, с.73]. Функціонування агропромислового виробництва представляє двоєдиний процес: з одного боку, виробництво розділяється на виконання окремих, відносно самостійних, відособлених в часі і просторі спеціалізованих видів діяльності, з іншого – постійно поновлюється товарний обмін між ними, що робить взаємозалежними аграрний і промисловий сектори.

Створення і розвиток АПК як цілісної економічної системи, нерозривно пов'язано з наближенням до поточності технологічних процесів, тому що регулярні перериви процесу виробництва взагалі несумісні. Саме цією безперервністю є продуктивна сила праці.

Висновки і перспективи подальших розробок. Суспільний розподіл праці з часом стає основою поєднання сільськогосподарського і промислового виробництва – агропромислової інтеграції, передумовами якої є: високий рівень розвитку продуктивних сил і виробничих відносин; високий ступінь суспільного розподілу праці; індустріалізація сільськогосподарського виробництва; поглиблення спеціалізації і підвищення рівня концентрації сільськогосподарського виробництва; розширення і поглиблення міжгосподарської кооперації; становлення і розвиток економічних зв'язків між сільським господарством і промисловістю у формі агропромислової інтеграції.

Необхідність агропромислової інтеграції обумовлена вимогами раціонального використання обмежених економічних ресурсів у сільському господарстві та промисловості і потребами розвитку промисловості. При цьому вирішуються такі завдання:

- створюються можливості безперервного постачання сировини в переробну промисловість, більш повне задоволення підприємств промисловості у сировині;
- створюються умови для раціонального використання відходів промисловості, додаткового виробництва комбікормів, добрив, утилізації стічних вод, вирішуються екологічні проблеми;

– більш ефективно використовуються трудові ресурси в промисловості завдяки їх перерозподілу між сільським господарством і переробною промисловістю, що дозволяє зменшити вплив сезонності.

Розрізняють два види агропромислової інтеграції – вертикальну і горизонтальну.

Вертикальна інтеграція характеризується входженням в агропромислові формування сільськогосподарських, переробних, торговельних підприємств тощо. Вертикальна інтеграція з часом призводить до втрати самостійності інтегрованих сільськогосподарських підприємств через те, що пов'язана з системою великих харчових і торгових монопольних підприємств і є формою проникнення фінансово-промислового капіталу в сільське господарство. Специфічними соціальними наслідками вертикальної інтеграції є перетворення сільськогосподарських виробників у постачальників сировини, витіснення малих фермерських господарств з ринку та їх всебічну залежність від агропромислових формувань.

Горизонтальна агропромислова інтеграція полягає у кооперативному об'єднанні невеликих підприємств, які здійснюють діяльність в загальному технологічному процесі виробництва і реалізації продукції. До горизонтально-інтегрованих об'єднань входять фермерські господарства, невеликі торгівельні та інші підприємства з метою організаційно-фінансової та технічної взаємодопомоги, захисту в конкуренції з великим бізнесом на основі використання переваг кооперації сільськогосподарського і промислового виробництва.

Агропромислова інтеграція є змістом процесу формування агропромислового виробництва, а виникнення АПК є господарсько-правовим оформленням поступового розвитку агропромислової інтеграції. Неможливо затримати оформлення у вигляді агропромислових формувань реально інтегрованого агропромислового виробництва, але також неможливо штучно створити форму АПК там, де процес інтеграції сільського господарства і промисловості тільки розпочинається, або існують його передумови.

АПК є сукупністю макроекономічних галузей з виробництва засобів виробництва для сільського господарства, сільськогосподарської сировини, її переробки, виробництва і реалізації продовольства, технічного, наукового, кадрового та іншого обслуговування сільського господарства і переробної промисловості. Усі види діяльності в АПК пов'язані специфічними формами господарських відносин. Створення АПК є важливою сучасною стадією суспільного розподілу праці та суспільного виробництва. Структура і функціонування АПК в епоху науково-технічної революції базуються на поєднанні спеціалізації, кооперування і диверсифікації виробничих процесів.

Список використаної літератури

1. Скворцов О. Основы экономики земледелия: [учеб.] [часть I] / О. Скворцов. – С.–Петербург: Типограф. И. Н. Скороходова, 1900. – 218 с.
2. Жуков Н. И. Интеграция зернового хозяйства центрального экономического района России (теория, методология и практика) / Н. И. Жуков. – Москва: Типограф. Россельхозакадемии, 2004. – 369 с.
3. Баранский Н. Н. Становление советской экономической географии / Н. Н. Баранский. – Москва: Мысль, 1980. – 287 с.
4. Лукінов І. І. Проблеми міжгосподарського кооперування і агропромислової інтеграції / І. І. Лукінов; [у 2-х кн., кн. II]. – Київ : ННЦ ІАЕ, 2007. – 794 с.
5. Саблук П. Т. Агропромисловий комплекс України: стан, проблеми, перспективи розвитку / П. Т. Саблук // Україна і світ сьогодні – 15-21 липня 2000 р. – №28. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dy.nauka.com.ua/index.php?operation=1&iid=30>
6. Никонов А. А. Спираль многовековой драмы: аграрная наука и политика России (XVII-XX вв.) / А. А. Никонов. – Москва: Энциклопедия российских деревень, 1995. – 574 с.
7. Матусевич В. А. Закономерности развития межотраслевых связей в АПК: [кн.] / В. А. Матусевич. – Москва: ВАСХНИЛ, Агропромиздат, 1986. – 187 с.
8. Тихонов В. А. Сущность агропромышленного комплекса / В. А. Тихонов // Вопросы экономики. – 1980. – № 8. – С. 7–18.

Прийнято до друку 24.01.2012